

ESKİ TÜRKLERDE YAZI

Yrd. Doç. Dr. İlhami Durmuş

Türkler tarihleri boyunca çok geniş coğrafyalara dağılmışlar, oralarda devletler kurmuşlar ve varlıklarını tarihin derinliklerinden bu yana kesintisiz sürdürmüşlerdir. Onlar, millet olarak bir yerde çeşitli sebeplerle yaşama imkânını kaybettiklerinde, başka bir yerde eskisine göre daha güçlü devletler kurarak, dünya tarihindeki yerlerini almışlardır. İşte Türkler'in birbiri arkası sıra, bazen bir öncekinden daha büyük ve daha gelişmiş devlet kurmalarının sonsuz ve büyük bir yaşama potansiyeline dayandığı ilim alemince kabul edilmektedir.(1) Çok geniş coğrafyalara dağılarak, birçok devletler kuran Türkler kültürleriyle ilgili olan çok sayıda tarihi malzeme bırakmışlardır. Bunların en önemlilerinden birisi yazıdır. Öyle ki, tarihin aydınlatılmasında büyük ölçüde yazıya ihtiyaç vardır.

Türkler tarihleri boyunca çeşitli yazıları kullanmışlardır. yazılardan Orhun yazıları da denilen runik yazı Türk tarihi bakımından önemli bir mevkiye sahiptir. Bu yazılardan ilk defa 12. yüzyılda tarihçi Cuveyni, Tarih-i Cihanküşa'sında bahsetmiştir. Ayrıca, Çin kaynaklarında da Orhun abidelerinden, dolayısıyla yazılardan bahsedilmiştir. Fakat 18. ve 19. yüzyıla kadar Orhun harfli yazılar ve abideler ilim aleminin tarafından tanınmamıştır.(2)

Eski Türk kültür yâdirgarlarından çoğu gibi, yazılı vesikaların pekçoğu bozkırların fırtınalı girdabında kaybolup gitmesine rağmen;(3) yine de az sayılamayacak yazılı vesika bulunmuştur. Önce Kırgızlar'a ait mezar taşları üzerinde bazı isimlerden oluşan Yenisey kitabeleri bulunmuştur. İlk defa Messerschmidt 1721 yılında Yenisey vadisinde bu yazı ile yazılı bir taşı tesbit etmiştir.

Asıl ilim aleminin dikkatini Strahlenberg çekmiştir. Ruslar'ın Sibiryaya 1709 yılında sürmüş oldukları İsveçli subay orada onüç yıl kaldıktan sonra memlekete dönmüştür. Sibirya'da yapmış olduğu araştırmaların sonucunu ise, 1730 yılında yayınlamıştır. O araştırmasında ilim alemince bilinmeyen Yenisey kitabelerinden de bahsederek, İlim aleminin dikkatini çekmiş ve Yenisey kitabeleri arka arkaya bulunmaya başlamıştır.(4) 1889 yılında Rus ilim adamı Yadrintsev Kuzey Moğolistan'da Orhun nehri ve Koso Tsaydam gölü yakınlarında, meşhur Karakurum şehrinin yıkıntıları yanında yeni bir takım eserlere rastalmıştır. Bunların aynı yazı ve dille yazılan azametli eserler olduğu anlaşılmıştır.(5) Bunun üzerine 1890 yılında Heikel'in başkanlığında bir Fin heyeti hemen bir yıl sonra da Radloff'un başkanlığında bir Rus heyeti mahalline gönderilmiştir. Her iki sefer heyeti de abideleri yakından tetkik etmiş ve fotoğraflarını alarak dönmüştür.(6)

Orhun ve Yenisey çevresinde bulunan bu yazıların çözülüp, okunabilmesi için ilim adamları arasında adeta bir yarış başlamıştır. Nihayet, meşhur Danimarka'lı ilim adamı Vilhelm Thomsen 1893 yılında yazıları çözerek, son çağların en büyük ehemmiyetteki ilmi sonucunu Danimarka ilim akademisine sunmuştur. O, çalışmasında kitabelerin otuzsekiz işaretten ibaret olan alfabesini tesbit etmiş ve bu yazıların halis Türk diliyle yazılmış olduğunu belirlemiştir.(7) Thomsen bu mühim araştırmasını neşrettikten sonra, bütün ilim aleminin dikkati kitabeler üzerine çevrilmiş, artık birçok ilim adamı tarafından Türk kitabeleri araştırılmaya başlanmış ve bu husustaki literatür çok zenginleştikten

dolayı bibliyografisi yapılmak ihtiyacı ortaya çıkmış ve bununla ilgili çalışma yapılmıştır.(8)

Yüzey araştırmaları sonucunda bulunan yazılı abide ve kitabelerden başka, yapılan arkeolojik kazılar sonucunda da kurganlardan çok sayıda yazılı eser çıkarılmıştır. Altay ve Sayan dağlarında 1935 yılından itibaren yapılan arkeolojik kazılar sonucunda Orhun alfabesi harfleriyle yazılmış eserler bulunmuştur.(9) Bu eserlerin büyük çoğunluğu Kuray-Tuyahtı mezarlarında çıkarılmıştır. Ayrıca, yukarıda adı geçen mezarları kazan heyet tarafından Orhun alfabesi harfleriyle yazılı çok sayıda kitabe de bulunmuştur.(10) Kuzey Fergana'da Mug-hon yakınlarında açılan mezarlarda B.A. Litvinskiy tarafından bulunan bir yüzük üzerinde Orhun alfabesi ile yazılmış bir yazı tesbit edilmiştir.(11)

Orhun yazılarının son yapılan ilmi araştırmalar ve kazılar sonucunda miltattan önceki yıllarda da varlığı tesbit edilmiştir. Kazakistan'ın Canbul bölgesindeki Kurday dağlarında bir kaya üzerine çizilmiş olan hayvan gifürünün içine yazılmış yazı M.Ö. II. yüzyıla tarihlendirilmiştir.(12) Kazakistan'da Alma-Ata yakınında Esik kurganında bulunan runik yazı bu yazı türünün şimdiye kadar bulunmuş olan en eski numunesi olmuştur. Bu bakımdan büyük ehemmiyeti haizdir. Bu yazı hakkında değişik görüşler beyan edilmiştir. Bazıları bu yazının küçük çanağın üzerine sonradan yazıldığını ileri sürmüşlerdir. Bu görüşü savunanların karşısında Türkologlar, adı geçen yazının Orhun-Yenisey tipinde olup, dilinin eski Türkçe olduğunu, dolayısıyla Altay dilleri grubuna dahil bulunduğunu ve runik bir alfabe ile yazılmış olduğunu ileri sürmektedir.(13)

Esik kurganından çıkarılan horizontal yazı yirmialtı harften oluşmakta ve orhun-Yenisey yazılarını hatırlatmaktadır.(14) Bu yazı Süleymanov tarafından "Han'ın oğlu yirmiüç yaşında yok oldu.

(Halkın?) adı sanı da yok oldu." şeklinde günümüz Türkçesine aktarılmıştır.(15) Yine, ona göre burada kullanılan yirmialtı harf Göktürk metinlerinde kullanılan harflerin ilkel şekilleri olup, kullanılan kelimeler de yine Göktürkçede geçen kelimelerin eski şekilleridir.(16) Bu yazının bulunduğu Esik kurganı M.Ö. V.-IV. yüzyıla tarihlendirilmektedir.(17) Adı geçen kurgandan çıkarılan ve şimdilik en eski numune olan bu runik yazının daha sonraki Göktürk yazısının öncüsü olduğu kabul edilmektedir. Bu yazının karakteri, kullanılan harfler ve şekilleri, Orhun-Yenisey yazısının karakteri, harfleri ve şekilleriyle karşılaştırılmış ve onların aynı olduğu belirlenerek, Esik kurganında bulunan yazının Orhun-Yenisey yazısının prototipi olduğu kabul edilmiştir.(18)

Bu yazının mevcut numulerinin miltattan önceki yıllara ve hatta Esik kurganında bulunan numuneyle takriben M.Ö. V. yüzyıla kadar gitmesi, epeyce eski olduğunu ve Göktürk dönemine kadar bir tekamül devresi geçirdiğini göstermektedir. Ayrıca, bu yazının Sakalar'dan başlayarak, çeşitli Hun boylarında da kullanılarak, Göktürkler'e kadar ulaştığı anlaşılmaktadır.

Göktürkler'den önce çeşitli Türk topluluklarının bu yazıyı kullandıklarını yazılı kaynaklardan da öğrenmekteyiz. Özellikle Bizanslı Tarihçiler Avrupa Hunları'nın da aynı yazıyı kullandıklarını belirtmektedirler.(19) Göktürkler'den sonra bu yazıyı Bulgarlar, Hazarlar, Peçenekler ve Macarlar kullanmışlardır.(20) Özellikle yazma sanatında uzman olan Kumanlar da bu yazıyı kullanmışlardır. Onlardan kalma kaya ve mezar kitabeleri adı geçen yazıyla yazılmıştır.(21) Bu yazı zamanla Uzak Doğu'dan Orta Avrupa'ya kadar yayılarak, çeşitli Türk toplulukları arasında ortak bir yazı vasfını kazanmıştır. Takriben M.Ö. V. yüzyıla kadar tarihi eskiye giden ilk numune esas alındığında, özellikle Karade-

niz'in kuzeyindeki Türk topluluklarının bu yazıyı kullandığı gerçeği ve sağlam bir temelini olduğu düşüncesi ortaya çıkmaktadır.

Orhun-Yenisey yazıları olarak da anılan runik yazı numularının yeniden tarihlendirilmeleri zarureti vardır. Özellikle kurganlardan çıkarılan ve kayalar üzerine yazılmış olan numuneler Radyokarbon metoduyla yeniden tarihllemeye tabi tutulduklarında, eldeki malzemelerin daha eski dönemlere ait oldukları anlaşılabilir, kronoloji kurulacak ve milattan önceki dönem numuneleri artarak, en eski numuneye, diğer numuleler arasındaki zaman aralığı kapanacaktır. Ayrıca, Moğolistan başta olmak üzere eski Türk yurtlarında yeni yapılacak yüzey araştırmaları ve arkeolojik kazılar sonucunda bulunması kuvvetle muhtemel olan yazılı vesikalar da eski Türk tarihinin bilinmeyen birçok noktalarını aydınlatacak ve eski Türkler'de yazı hakkındaki görüşümüzü de destekleyecektir.

Adı geçen yazının kökeni hakkında da çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Arami, Soogd, Pehlevi vs. gibi yabancı asıllı olduğunu kabul edenlerin yanında, Türk asıllı olduğunu öne sürenler de olmuştur. Türk icadı olduğunu öne sürenler bu yazının damgalardan, şekillerden çıktığını kabul etmişler ve bazı harf şekillerinin Türk menşeiini gösterdiğini tesbit etmişlerdir. Buna misal olarak da "ok" okunan harfin "ok'a", "y" okunan harfin "yay'a", "s" okunan harfin "süngüye", "t" okunan harfin "dağ (tağ)'a", "b" okunan harfin de "ev (eb)'e, çadıra" benzediğini göstermişlerdir. (22) Fakat yazının menşei meselesi henüz halledilmiş değildir. İster bu yazı yabancı menşeli olsun, isterse Türk icadı olsun; tamamen Türkler'in millî bir yazısı olmuştur. Bunu, adı geçen yazının çok geniş coğrafyada çeşitli Türk toplulukları tarafından çok eski zamanlardan beri, uzun bir zaman diliminde kullanılmış olması göstermektedir. Bu yazıyla yazıl-

mış kitabeler dikkate alındığında, millî tarihimizi M.Ö.V. yüzyıla kadar takip edebilme imanına sahip bulunmaktayız. Önce de belirttiğimiz üzere, Orta Asya araştırmalarının artması ve sağlıklı bir şekilde yapılmasıyla görüşümüzü destekleyecek yeni buluntuların elde edilmesine inanmaktayız.

DİPNOTLAR

1. Durmuş, İlhami, "Seyyid Battal Gazi ve Türk Kültüründeki Yeri", Seyitgazi'nin Düşman İşgalinden Kurtuluşunun 71. Yıldönümü Kutlama ve Seyyid Battal Gazi Anma Şenlikleri, 1 Eylül 1993 (Yayınlanmamış tebliğ), s.1.
2. Ergin, Muharrem, Orhun Abideleri, İstanbul, 1991, s.11.
3. Kafesoğlu, İbrahim, Türk Millî Kültürü, İstanbul, 1989, s.321-322.
4. Ergin, Muharrem, A.g.e., s.11-12.
5. Ligeti, Lajos, Bilinmeyen İç Asya, (Çev. Sadrettin Karatay), Ankara 1986, s.196.
6. Ergin, Muharrem, A.g.e., s.12.
7. Ligeti, Majos, A.g.e., s.197-198.
8. Orkun, Hüseyin Namık, Eski Türk Yazıtları, Ankara, 1987, s.198.
9. İnan, Abdulkadir, "Altay Dağlarında Bulunan Eski Türk Mezarları", Makaleler ve İncelemeler I, Ankara, 1987, s.497.
10. İnan, Abdulkadir, A.g.m., s.498-499.
11. Ögel, Bahaeddin, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1984, s.199.
12. Diyarbakirli, Nejat, "Kazakistan'da Bulunan Esik Kurganı", Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan, İstanbul, 1973, Lev. XIII, res. 14.
13. Akişev, Kemal Alişar, Kurgan Issık, Moskova, 1978, s.59.
14. Süleymanov, Olcas, "Az-Ya Kitabından Surname", Hazer, Sayı I, s.85.
15. Süleymanov, Olcas, "Ceti Sudın Köne Cazbaları", Kazak Edebiyatı, 25 Eylül 1970, s.3.
16. Süleymanov, Olcas, A.g.m., s.1-3.
17. Diyarbakirli, Nejat, A.g.m., s.298.
18. Durmuş, İlhami, İskitler (Sakalar), Ankara, 1993, s.84.
19. Kafesoğlu, İbrahim, A.g.e., s.322.
20. Kafesoğlu, İbrahim, A.g.e., s.324.
21. Kuun, Geza, Codex Cumanicus, Budapeşte, 1981, s.LVII.
22. Ergin, Muharrem, A.g.e., s.141.